

Mi volt tulajdonképpen a kisantant? Mikor, kik és miért hozták létre? Milyen szerepet töltött be Közép- és Délkelet-Európa történetében a két világháború között? Cikkünk a legújabb kutatási eredmények, eddig nem használt források alapján kíván választ adni ezekre a kérdésekre.

A kisantant 1920–21-hen megalakult politikai és katonai szövetség volt Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia között. Tagjai a magyar revíziós törekvések és a Habsburg-restauráció megakadályozására szövetkeztek, fő céljuk az első világháború után kialakult és a békeszerződésekben törvényesített állapotok megőrzése volt. Egy magyar újságíró 1920 áprilisában a Pesti Hírlapban megjelent cikkében „Apró Antantnak” nevezte a három állam együttműködését a párizsi békekonferencián. A cikk szerzője akkor még nem is sejtette, hogy új és maradandó kifejezéssel gazdagította a diplomáciai szótárt. Az elítélő értelemben használt szókapcsolat ugyanis később a tömb általánosan elismert elnevezésévé vált.

A történetírás válaszkeresései

A kisantant létrejöttéről és funkciójáról számos egymásnak ellentmondó, sokszor egymást kizáró s a legjobb esetben csak részgazságokat tartalmazó nézet és állásfoglalás született meg és terjedt el a köztudatban. A napi politika szempontjainak alárendelt publicisztika és történetírás (amely nem is juthatott hozzá a történelmi forrásanyaghoz) sokáig képtelennek bizonyult arra, hogy akár csak megközelítse a valóságot. Az álláspontok két végleten polarizálódtak: az egyik oldalon a kisantantot idealizálták, pozitív szerepét felnagyították, a másik oldalon viszont a Duna-medence két világháború közötti tragikus helyzetéért ezt a szövetséget tették felelőssé.

A második világháború után az állásfoglalások, noha közelebb kerültek a valósághoz, továbbra sem voltak mentesek a sarkított szemlélettől. A hibák változatlanul egy alapvető okból következtek: a napi politika feladatainak és a történetírás követelményeinek azonosításából. Az ötvenes években a szocialista országok historikusai elsősorban a kisantant szovjet- és forradalomellenes funkcióját hangsúlyozták, alábecsülték viszont tulajdonképpeni célját: a politikai- és katonai együttműködést a magyar revíziós törekvésekkel és a Habsburg-restaurációval szemben. A hatvanas évek során ez az egyoldalú értékelés egyre jobban kiszorult a szocialista országok történetírásából, helyére azonban sokszor az ellenkező előjelű egyszerűsítés került. Nem egy olyan munka jelent meg, amely szinte változatlanul ismételte a háború előtti, a kisantantot eszményítő véleményeket. Az ötvenes évek sematizmusának cáfolata gyakorta a nemzeti elfogultság jegyében történt.

Az említett nézetek alapvető közös tévedése, hogy a kisantant létrejöttét a francia külpolitika kezdeményező szerepének, a francia külpolitika Duna-völgyi koncepciójának tulajdonították. Ez a félreértés a szélesebb közvéleményben is több mint fél évszázadon át makacsul élt. Ennek oka elsősorban az, hogy a Francia Külügyi Levéltár, amelynek iratanyaga perdöntő e kérdés valós megítélésében, csak a közelmúltban vált hozzáférhetővé a kutatók számára. Továbbá a kisantantellenes francia politika – amelyre még visszatérünk – csupán

nem egészen egy éves időtartamú volt és kurta érvényesülése idején is rendkívül óvatosan kezelte Duna-medencei terveit és a velük kapcsolatos titkos tárgyalásokat.

Nem a franciák

Megtévesztőleg hatott és hat az a tény, hogy a fent említett rövid időszakot leszámítva, Franciaország több mint másfél évtizeden keresztül politikailag és gazdaságilag támogatta a kisantantot, pártfogolta és kelet-európai politikája egyik fő támaszának tekintette ezt a valójában akarata ellenére megalakult államkoalíciót. A szövetségi rendszer létrejötte idején azonban nem ez volt a helyzet. A francia, a csehszlovák levéltárak dokumentumai, valamint Titulescu román külügyminiszter, Beneš csehszlovák külügyminiszter, Sándor jugoszláv király és Pál jugoszláv régensherceg irathagyatékai (amelyeket jelen sorok szerzője az USA-ban tanulmányozott) minden kétséget kizáróan bizonyítják: a kisantantot nem Franciaország hozta létre, sőt még csak nem is bábáskodott megszületésénél. Ellenkezőleg, Franciaország helytelenítette és akadályozta Beneš erre irányuló törekvéseit, mert ezek szemben álltak az akkori francia Duna-medencei tervekkel, azok megghiúsítását célozták.

A háború befejezése után jelentős nyugati körök foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy a szétdarabolt – ahogy mondták „balkanizált” – Közép-Európát gazdaságilag, sőt esetleg politikailag is új egyesítsék. Számtalan terv született, amelyek vámunióba, sőt konföderációba tömörítve kívánták összefogni a Habsburg-birodalom területén keletkezett kis államokat. Közép-Európa ismételt integrációjával egyaránt foglalkoztak Londonban és Párizsban, sőt még Rómában is. A brit puhatolózó lépéseket leszámítva, 1920-ig ezek a tervek inkább elvi jellegűek voltak. Párizs hivatalos politikája akkor még szembeszállt Anglia ilyen irányú törekvéseivel. Döntő fordulatot hozott azonban az az őrsváltás, amely az 1920. januári francia választásokon következett be: Poincaré és Clemenceau helyére Dechanel és Millerand kerültek. Az új köztársasági elnök és a kormányfő, főképp pedig Paléologue, a külügyminisztérium főtitkára komolyan kezdtek foglalkozni azzal a tervvel, hogy a volt monarchia területén megbízhatóan francia befolyás alatt álló gazdaságilag egységes dunai hatalmat hívjanak életre, amely Párizs támasza lehet mind német-, mind orosz politikájában. A szétdarabolt Közép- és Délkelet-Európát nem tartották megfelelő ellensúlyúnak a német- és az ún. orosz veszéllyel szemben. A Quai d’Orsay új irányítói az életképtelennek tartott kis utódállamokat – tekintet nélkül arra, hogy győztesek-e vagy legyőzöttek – egy dunai államszövetségben, vagy esetleg a Habsburg-restauráció révén kívánták egyesíteni.

A francia politika kulcspontja – Magyarország lett. Millerand és Paléologue Budapest körül kívánta összevonni a dunai államokat. A földrajzi, politikai és gazdasági szempontok egyaránt emellett szóltak. Mind a térkép, mind a történelem folyamata arról tanúskodott számukra, hogy Magyarország egyensúlyszerepet töltött be Közép-Európában, és a Balkán kapujának tekintették. Nyilvánvaló volt az is, hogy Magyarország részvétele nélkül elképzelhetetlen a Duna-medence politikai és gazdasági konszolidációja.

Magyarországra esett a választás azért is, mert biztosan számításba vehették a Lengyelországnak Szovjet-országgal szemben nyújtandó segítségénél és ez a harmadik intervenciók hadjárat fő szervezője, Millerand számára igen lényeges érv volt. S végül a kérdés megítélésénél jelentős szerepet játszott az is, hogy Magyarország maga kínálkozott fel Franciaországnak, kész volt gazdasági életének fontos pozícióit a francia tőke kezére játszani

és az angolokkal való kapcsolatokat lazítani, abban a reményben, hogy francia támogatással sikerül majd a békefeltételeket megváltoztatni.

Paléologue tisztában volt azzal, hogy az adott körülmények között akár a legcsekélyebb határmódosítást is nehéz megvalósítani. Hiszen a békeszerződés már készen volt és három – sőt, Ausztriát is beleszámítva – négy mindenre elszánt állam védte. S az okmányt aláírás híján sem lehetett egyetlen tollvonással érvényteleníteni, hiszen a benne foglalt területi döntéseket a szomszéd államok – Ausztria kivételével – már korábban végrehajtották. Nem is szólva arról, hogy Anglia és Olaszország – akik a békekonferencián még Magyarország számára enyhébb békefeltételekért szálltak síkra – most ragaszkodtak a szigorú határozatokhoz, ily módon is tiltakozva Paléologue francia érdekű revíziós törekvései ellen.

A francia–magyar közeledés már hanyatló szakaszban volt, amikor Európában futótűzként terjedt el az a hír, hogy Franciaország titkos egyezményt kötött Magyarországgal. A francia fél úgymond vállalta a békeszerződés területi és katonai klauzuláinak módosítását, a magyar hadsereg felfegyverzését és a lengyel–szovjet frontra küldését.

Az állítólagos „titkos egyezményről” dokumentumot is sikerült produkálni. Az irat másolatát Renner osztrák kancellár 10 000 aranykoronáért vásárolta meg egy magas rangú magyar tisztviselőtől, majd eljuttatta Benešnek, aki az „egyezmény” hírét azonnal nyilvánosságra hozta. Az értesülés nyomán a belgrádi és a bukaresti kormánykörökben egyetértettek Beneš véleményével: „Magyarország már nem ellenségünk, hanem riválisunk!” Így a „titkos egyezmény”, amely vagy hamisítvány volt, vagy pedig az akkor tömegével készült magyar tervek egyike lehetett – meg tette a hatását, 1920 nyarán a jugoszláv kormány sürgetni kezdte az eddig több alkalommal elvetett Beneš-féle szövetekezési javaslat megvalósítását. A csehszlovák külügyminiszter ugyanis már a háború befejezése után széleskörű diplomáciai tevékenységbe kezdett, hogy Jugoszláviát és Romániát megnyerje egy szövetségi rendszer számára. Ezt azonban eddig mind Jugoszlávia, mind Románia visszautasította. A három állam ugyanis egymás rovására is igyekezett a határait kitolni. Továbbá komoly feszültségek keletkeztek Jugoszlávia és Olaszország, valamint Románia és Szovjet-Oroszország között. A Beneš által javasolt szövetségrendszer eme viszonylatokban nem biztosított volna támaszt. A kimerült és elszigetelt Magyarország pedig nem jelentett veszélyforrást egészen a Paléologue-féle politikáig.

A kisantant magva létrejön

A fent ismertetett események, főként a „titkos egyezmény” hírének a hatására 1920. augusztus 14-én Belgrádban aláírták a csehszlovák–jugoszláv egyezményt, amely a kisantant magvát képezte. Az egyezmény a trianoni béke által teremtett rend fenntartását és a Habsburg-restauráció megakadályozását tűzte ki célul.

Belgrádból Beneš egyenesen a román fővárosba sietett. Románia azonban ekkor még nem csatlakozott a kisantanthoz, mindössze szóbeli megállapodásra volt hajlandó, amelynek értelmében Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia egy magyar támadás esetén egymásnak katonai segítséget nyújt, szovjet–román háború esetén pedig Csehszlovákia és Jugoszlávia visszariasztja Magyarországot, illetve Bulgáriát Románia hátbatámadásától. Bukarestben nem hagyhatták figyelmen kívül Franciaország kisantant-ellenes álláspontját, ugyanis elsősorban

Párizstól várták a támogatást a Szovjet-Oroszországtól önkényesen elfoglalt Besszarábia megtartásához.

A francia diplomácia vezetői pedig lépéseket tettek, hogy megakadályozzák a kisantant további bővülését. Paleologue figyelmeztette Osusky párizsi csehszlovák követet: kormánya rossz útra tért. Franciaország nem ért egyet a tervezett szövetséggel, mert nincs létjogosultsága.

Millerand augusztus 24-én körtáviratban rögzítette a kisantanttal kapcsolatos álláspontját.

„Ez a politika (ti. a kisantant kiépítése – Á. M) azzal a súlyos kellemetlenséggel járhat, hogy elszigeteli a magyar kormányt, amely elkerülhetetlenül megkísérli, hogy Németország oldalára álljon és ott találjon támogatást. Ez a szövetség két táborra osztja Közép-Európát, növeli a konfliktusok veszélyét.”

Románia csatlakozására a kisantanthoz végül csak 1921 tavaszán került sor.

1920 őszére Paléologue magyar orientációjú politikája megbukott. A csehszlovák–jugoszláv egyezmény létrejötte után a francia ellenzék fokozta támadását a Millerand–Paléologue-féle külpolitikai vonal ellen. Párizsban ráeszméltek arra, hogy Közép-Európa új rendjének építése nemcsak nélkülük, hanem kifejezetten ellenük indult meg, s az alakulóban levő kisantantnak kifejezetten franciaellenes éle is van. A francia fővárosban nem szemlélték közömbösen azt sem, hogy Londonban és Rómában a helyzetet Franciaország pozícióinak további gyengítésére kívánták felhasználni. Millerand ekkor jobbnak látta elvetni Magyarországgal kapcsolatos terveit, Paléologue-ot pedig, aki nyíltan exponálta magát a dunai integrációs terv és ezzel összefüggésben Magyarország mellett, odadobta áldozatul bírálóinak.

A Quai d’Orsay élére Berthelot, Beneš személyes jó barátja került. Az új külügyi főtitkár veszélyesnek tartotta a tegnapi ellenséggel szemben tanúsítandó engedékenységet és egyetértett Beneš külpolitikai koncepciójával a kis antant megalakítását illetően, azzal a különbséggel, hogy ő Lengyelországot is szívesen látta volna a szövetségben. Október 2-án, 24 órával hivatalba lépése után Berthelot már tudatta a román és lengyel kormánnyal, hogy Franciaország megváltoztatta eddigi álláspontját, a kisantanttal szimpatizál, szívesen látná a tömbhöz való csatlakozásukat.

A kör bezárul

A francia külpolitikai fordulat után Románia még nem lépett be azonnal a kisantantba, hanem tovább lavírozott. Az időhúzásnak végül IV. Károly 1921. áprilisi visszatérési kísérlete, az ún. első királypuccs vetett véget.

A volt uralkodó sikertelen próbálkozása hozzájárult a kisantant végleges megalakításához és megszilárdításához. Röviddel az exkirály Magyarországról történt kényszerű távozása után, 1921. április 23-án Tace Ionescu aláírta Csehszlovákiával, majd valamivel később Jugoszláviával is a csehszlovák–jugoszláv egyezmény mintájára készült szerződéseket. Az eltérés csak az volt, hogy az utóbbi a trianonin kívül a Bulgáriával kötött neuilly-i béke védelmére is kötelezte a feleket. Magyarország körül teljessé vált a gyűrű az 1921 decemberében aláírt csehszlovák–osztrák, az ún. Iani egyezménnyel, amely a trianoni béke fenntartására vonatkozott. Ezzel a kör bezárult.

Az említett szerződésekkel az alternatíva: a Duna-konföderáció vagy a kisantant – eldőlt. Az utóbbi valósult meg. A két szembenálló elképzelésből az győzött, amelyik a Duna-medence jövőjét a párizsi békeszerződések következetes betartására kívánta építeni, létrehozva az ebben érdekelt államok politikai és katonai szövetségét.

A gyűrűbe zárt Magyarország kénytelen volt alkalmazkodni az adott helyzethez. „A trianoni béke ratifikálása, a kisantant létrejötte, Károly sikertelen vállalkozása meggyőzte magyarokat arról, hogy alá kell vetniük magukat a mi politikai vonalunknak” – rögzítette Beneš feljegyzése.

A kisantant közelebb hozta egymáshoz a győztesek oldalán álló kis államokat, csökkentette – ha nem is számolta fel – a közöttük fennálló ellentéteket. Elmélyítette viszont a térségben a szakadékot a győztesek és a legyőzöttek között, s fokozta közöttük az ellenségeskedést. Az érlelődő ellentétek azután – mint ismeretes – hatalmas erővel törtek felszínre, amikor a nemzetközi erőviszonyok a harmincas évekre megváltoztak.

A nemzetközi politika fejlődésének jellege határozta meg ennek következtében a kisantant összeurópai szerepét is. A húszas években a békeszerződések védelme – bizonyos egybeesések ellenére – nem volt azonos a közép- és délkelet-európai béke védelmével. Ahogy azonban módosult a helyzet a 30-as években Hitler hatalomra kerülése után, noha az első világháborút lezáró imperialista békerendszer igazságtalan jellege nem változott meg, védelme mégis a fasiszta Németország háborús tervei elleni fellépést jelentette.